

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

finns det skäl att återkomma till den historiska metodikens framväxt och innebörd i litteraturforskningens historia under 1800-talet. Det är en spännande uppgift som väntar på sitt fullgörande.

Det är också en viktig uppgift därför att just det historiska perspektivet i så hög grad präglat nittonhundratalsmänniskans attityd till den litterära upplevelsen. En sådan analys skulle kunna visa hur en vetenskaplig metod styrt ett helt lands estetiska upplevelsemönster och framför allt på vilka sätt den gjort det.

I Gustaf Ljunggrens fall är hans normgivande betydelse relativt uppenbar. Hans sociala framtoning och hans roll i etablissemangen understryker vikten av hans vetenskapliga förhållningssätt.

Bernhard Elis Malmström blir aldrig lika tydlig, i varje fall inte i Lars Gustafssons bok. Till stor del beror det nog på källäget. Det finns inte något särskilt omfattande opublicerat material för att tydliggöra Malmströms personligt-sociala betydelse för den verkan hans vetenskapliga och litteraturkritiska texter fick. Eller kanske inte fick? Men naturligtvis är det ändå möjligt att göra en sådan analys. Och det vore också det en spännande uppgift. Var det möjligen så att för det normbestämmande samhällsskiktet skymdes vetenskapsmannen Malmström av poeten bakom Vi suckar det så tungt uti skogen?

Lars Gustafsson ställer inte så till synes enkla och banala frågor. När jag påpekar detta innebär det heller inte någon kritik av *Estetik i förvandling*. Endast en fundering kring det fortsatta arbetet inom projektet »Linjer i den svenska litteraturvetenskapens utveckling under 1800-talet».

Karin Monié

Heinrich Heine. Werk und Wirkung in Dänemark. Vorträge des Kolloquiums am 2. und 3. Oktober 1983. (Kopenhagener Kolloquien zur deutschen Literatur. 10 = Text & Kontext. Sonderreihe. 19.) Kopenhagen & München 1985.

Trots sin titel behandlar denna samlingsvolym inte enbart frågor om Heinereceptionen i Danmark. Ernst-Ullrich Pinkerts *Die Heine-Schule – ein Topos der Literaturkritik im 19. Jahrhundert* sysslar uteslutande med tysk debatt. Termerna »Heine-Schule» eller »Heinische Schule» vann burskap under början av 1830-talet och användes i allmänhet ganska lösligt om alla författare hos vilka kritiker tyckte sig kunna spåra influenser från Heine. Ibland kunde samtliga företrädare för »Junges Deutschland» föras dit. Heine själv kan visserligen tala om en Heineskola men då blott i den allmänna betydelsen av litterär påverkan. Pinkert exemplifierar dels de samtida kritikernas värderingar av Heine och hans epigoner, dels olika skiftningar i begreppet Heineskola och är djupt medveten om de vidsträckta forskningar rörande kritikergrupper och framför allt rörande epigonernas verk, som återstår om man med detta som instrument vill klarlägga receptionen av Heine i 1800-talets tyska litteratur.

Inte heller Gerd Heinemanns uppsats *Rezeptionssteuerung. Ein Beispiel der Öffentlichkeitsarbeit Heinrich Heines* behandlar Heines betydelse för dansk litteratur. Utifrån nyfunnet material belyses här Heines redan tidigare

välbekanta konflikt med kusinen Carl Heine. Dennes fader Salomon, som var en förmögen köpman, hade till sin död 1844 till skalden utbetalat ett rikligt understöd, som Carl ville sänka till hälften och dessutom betala blott under förutsättning att få godkänna i förväg en av Heinrich planerad biografi över Salomon. Heinrich såg detta som – bland annat – ett ingrepp i författarens frihet och ville föra ut tvisten i pressen medelst invecklade, inte alldeles tilltalande turer som tidningarna dock helt vägrade att intressera sig för. Heinemann menar välvilligt att Heines aktivitet i denna fråga inte bara dikterades av omtanke om den egna ekonomin utan också av hans för tyska förhållanden nya uppfattning att allt i en diktares liv tillhör allmänheten. Uppsatsens tyngdpunkt ligger i den publicerade texten av Heine, en med brio genomförd ironiskt-negativ självkaraktäristik, som under falsk signatur skulle ha offentliggjorts genom Varnhagen von Ense och som hittills varit känd blott genom en inkorrekt avskrift.

Alfred Opitz undersöker i »*H. Heines Nachfolger*» in *Dänemark. Überlegungen zum literarischen Modellcharakter der Reisebilder* med särskild hänsyn till teckningar av danska förhållanden Heines inflytande i ett antal tyska reseskildringar från 1830- och 40-talen. Han visar hur deras författare efterbildar mästaren i fråga om anläggning och tematiska och stilistiska element men trots all strävan att uppnå hans spirituella kulturkritik ytterst sällan lyckas höja sig över tämligen sammanhangslösa sarkasmer, cynismer och persiflage. Åtskilliga av deras uttalanden just om Danmark väckte anstöt i Tyskland och torde inte heller ha mött någon större entusiasm hos danskarna. Om den danska reaktionen anför Opitz tyvärr dock blott ett vittnesbörd, en protest i *Fædrelandet*. Han tvivlar på att *Reisebilder*, hur mycket de än efterbildades, »zumindest unmittelbar» kom att få någon verklig modellkaraktär. Ingen av imitatorerna förmådde uppfatta »den innovativen, paradigmatisch organisierten Prosatyp der Reisebilder, dessen aus vielfältig verzahnten Episoden und Bildern entstandene Struktur eine thematische Grundlinie virtuos variiert». De såg blott det feuilletonistiska däri.

Joseph A. Kruse meddelar i »*Man ist poet oder man ist es nicht*». *Heines Begegnung mit der dänischen Literatur* en översikt över Heines personliga bekantskaper med samtida danska författare, över hans förvånansvärt vidsträckta kännedom om dansk litteratur samt över danskt och forndanskt-skandinaviskt stoff i hans egen produktion. Öppenheten åt detta håll bör ha sammanhängt med hans tendens att uppfatta danskarna som blott en stam av det stora germanska folket – han tänkte sig faktiskt att i en nära framtid en fullständig förtyskning av Danmarks kultur skulle äga rum. Märklig är hans livslånga uppskattning av Oehlenschläger, vilken var en av dem som han med viss rätt kunde inordna i den tyska litteraturen. Intryck från denne torde finnas i hans lyriska tragedier liksom i *Die Nordsee*. Med H. C. Andersen kom han i beröring men har av lättförståeliga skäl knappast influerats av honom. Stoff och stämningar i de gamla danska folkvisornas hedniska, ickekristna och ickejudiska, sfär har Heine (väl delvis efter Oehlenschläger) upptagit i dikter som *Ritter Olaf*, *Frau Mette* och *Harald Harfagar*.

I uppsatsen *Heine in Dänemark 1825–70* erinrar Helge Hultberg om att Heines inflytande på dansk litteratur började mycket tidigt. Redan 1825, alltså före *Buch der Lieder*, kom de första översättningarna. I danska bokhandeln fanns sedan Heines böcker tillgängliga i original så

fort de kom ut. Året 1826 har av Oluf Friis utnämns till »Heineåret» under danska litteraturens 20-tal, och omkring 1830 var de flesta unga litteratörer gripna av »Heine-Fieber»: Winther, Hertz, H. C. Andersen, Bagger, Paludan-Müller, P. L. Möller, Orla Lehmann och andra. Trots den omedelbara tjusning Heine utövade trängde hans inflytande emellertid aldrig på djupet. Den allmänna opinionen blev ganska snart den som H. C. Andersen för sin del uttryckte genom att beteckna den tyske diktaren såsom visserligen en verklig poet men samtidigt som »ett glänsande men snabbt slocknande fyrverkeri» och hans böcker som älvor i flor och siden men vimlande av ohyra och absolut omöjliga som damlektyr. Inte ens en författare som på grund av stamtillhörighet borde ha haft djup förståelse för Heines problematik, Goldschmidt, kunde i längden finna sig till rätta med hans »zigenaraktiga negativitet».

Kierkegaard gjorde allvarliga försök att förstå och karaktärisera Heine. Diktaren sätter han ovanför H. C. Andersen, men hans utslagsgivande invändning mot Heine är att denne inte förfarit nog konsekvent i sin kristendoms-kritik och inte utbildad en – med Kierkegaards term – »humoristisk» motbild till kyrkan. Någon påverkan från Heine på Kierkegaard är svår att fastställa. Kanske har han utövat ett inflytande som negativ förebild.

Om någon skulle kunna kallas »den danske Heine» vore det möjligen, i överensstämmelse med Kjell Zeruneiths uppfattning, Emil Aarestrup, inte så mycket på grund av ett betydelsefullt yttre inflytande som på grund av väsenslikheter och parallell utveckling. Politiskt är han liksom Heine en »socialrevolutionär aristokrat». Estetiskt är han med sin premodernistiska uppfattning om diktens egenexistens ännu radikalare än Heine – enligt Zeruneith, men inte enligt Hultberg, som f. ö. i detta sammanhang dekreterar: »Bekanntlich ist Heine der Erfinder des Ausdrucks 'l'art pour l'art'.» Denna formel för den rena esteticismen användes dock redan 1804 av Benjamin Constant i hans visserligen länge opublicerade dagbok samt av Victor Cousin i den viktiga föreläsningsserien *Du vrai, du beau, du bien* 1818 (tryckt 1837). Året 1838, då Aarestrup utgav sin enda, tyligt sett starkt Heinepåverkade diktsamling, har av Sven Möller Kristensen betecknats som höjdpunkten för det första Heineinflytandet i Danmark; därefter försvagades det och övervanns på 1840-talet av en ny våg av idealism.

I *Georg Brandes und Heinrich Heine* analyserar Per Dahl Heineporträttet i *Hovedströmninger*. Han visar att Brandes' uppfattning av Heine under verkets utgivning genomgick en tydlig förskjutning; i början ligger tonvikten på att diktaren är en företrädare för julirevolutionens idéer, i slutfasen framträder en mera komplicerad bild. »... in Heinrich Heines Adern floss kein konservativer Blutstropfen. Sein Blut war revolutionär. Aber in seinen Adern floss auch kein demokratischer Blutstropfen. Sein Blut war aristokratisch, er wollte das Genie als Führer und Herrscher anerkannt sehen» (citerat från verkets tyska översättning). I detta, ofta anförda uttalande ligger en karakteristik av något som Dahl kallar »det liberala dilem-mat», dvs en samvetskonflikt mellan strängt demokratisk liberalism och aristokratisk elitism. Han menar emellertid att Brandes visserligen korrekt observerat men samtidigt, därtill förledd av sina egna reaktioner på samtidens politiska aktualiteter, betydligt överbetonat Heines insikt i sin situation. »Dilemmat» såsom medvetet tillkommer i

själva verket Brandes mera än Heine. Tyvärr begränsar sig artikeln strikt till Heinebilden hos Brandes. Man skulle annars gärna ha velat se något om litteraturhistorikern Heines närmare eller avlägsnare betydelse som impuls-givare för hela verket *Hovedströmninger*.

Trots Zeruneiths ovan refererade uppfattning finns det nog mycket som talar för att det är Sophus Claussen som är Heines närmaste frände i dansk litteratur. Peter Kirkegaard framhåller i sin uppsats *Antibourgeoise Ästhetik – Sophus Claussens Auseinandersetzung mit Heinrich Heine* att Claussen ytterst medvetet tog den tyske diktaren till förebild. Redan vid 20 års ålder (1885) har han i dikten *Stamtable* sina andliga anor klara för sig: hans mor var den danska folksjälens, hans »Faders Navn var Heine», hans farfars »Aristofanes». Hans förhållande till Heine är ändå inte helt lätt att analysera. Från honom har han »mit Sicherheit kaum mehr gelernt als gerade das, was seiner dichterischen Natur entsprach» (s. 115). Djup förtrogenhet med Heine manifesterar sig emellertid i Claussens många översättningar av hans verk liksom i vad han på olika håll skrivit om diktaren. I Claussens egna skönlitterära produktion har en central erotisk tematik tydliga likheter med Heines; ett »Don Juan-Syndrom» återfinnes hos båda. Men Kirkegaard exemplifierar också genom en jämförelse mellan Heines *Lyrisches Intermezzo 6* och Claussens *I en Frugthave* hur svårt dansken har att skildra en erotisk situation på samma omedelbara, koncisa sätt som föregångaren – han är helt enkelt alltför borgerlig. Claussens *Antonius i Paris* (1896) är en kåserande reseberättelse i stil med Heines. Det är enligt Kirkegaard främst i denna bok som Claussen nyttjar en »antibourgeoise Ästhetik», dvs. en ironisk teknik som går ut på att skenbart inskräpa men i verkligheten destruera föreställningar som är eller förmodas vara omhuldade av borgerligheten. Begreppet har Kirkegaard övertagit från den tyske litteraturforskaren Dolf Oehler, som använt det i sin bok *Pariser Bilder 1* om Heine, Daumier och Baudelaire. I Kirkegaards applikation därav på tolkningen av Claussen har emellertid en innehållslig förskjutning ägt rum. Det gäller inte som hos Oehler-Heine att läsa fram ett dolt försvar för proletariatet eller en lika dold, välavvägd centrum-ståndpunkt mitt emellan revolutionärt proletariatet och konservativt borgerskap, utan, paradoxalt nog, en desillusionering av de borgerliga läsarnas »romantische Vorstellung, Ideale und Traumbilder von 'dem jungen Reisenden' und dem frivolen Paris». Starkt närmar sig Claussen Heine i verspamfletten *Trefoden* (1901), där den danska litterära offentligheten satiriserar i *Atta Trolls* stil. Det var ett företag som misslyckades; Claussen hade inte som Heine möjlighet att operera mot en väldefinierad romantisk formvärld. I föredraget *Jord og Sjæl* (1917) hyllar Claussen slutligen Heine bredvid Baudelaire såsom en av de främsta inspirationskällorna till den moderna lyriken.

Birgitte Kristensen ger i *Heinrich Heines Gedichte und Prosa in dänischen Lehrbüchern für den Deutschunterricht 1839–1982* en på tabeller byggd översikt över ett officiellt intresse för skalden. Hon visar bl. a. att man vid undervisningen ända till efter andra världskriget framför allt uppfattade Heine som romantisk diktare, ibland med reservationer om hans fäfänga, egocentricitet och vitsighet. När man sedan upptäckte den politiske diktaren Heine skedde det under intryck av förhållanden som bl. a. gjorde det önskvärt att demonstrera existensen av en humanistisk tysk tradition. Så har utdrag ur *Deutschland*.

Ein Wintermärchen samt *Die Weber* nu kommit att tillhöra läroböckernas fasta bestånd. Den oftast förekommande Heinetexten är eljest – naturligtvis – *Lorelei*. Därefter kommer *Die Grenadiere* och utdrag ur *Die Harzreise*. Heines »frivola» dikter har däremot hela tiden saknats i det undersökta materialet. Tyvärr har hans texter ofta, i flera fall enligt Kristensen direkt tolkningsstyrande, miss-handlats genom uteslutningar, sammandragningar och omarbetningar eller titeländringar.

Tore Hagström

Gerhard Höhn: *Heine-Handbuch. Zeit, Person, Werk*. J. B. Metzler 1987.

En remarkabel framgång har Metzler Verlag haft med *Brecht-Handbuch* (anmäld i *Samlaren* 1986). Nu satsar förlaget också på en *Heine-Handbuch*, en enbandsvolym som Gerhard Höhn på samma vis disponerat i två delar, *Zeit und Person* och *Das Werk*. »Um keinen anderen Grossen der deutschen Literatur ist so erbittert und so lange gestritten worden wie um Heinrich Heine.» Så blir *Wirkungsgeschichte* ett återkommande tema i volymen. »Mit detaillierten Einzelanalysen sämtlicher, auch kleiner und kleinster Schriften, versucht mein Handbuch, einen Überblick über das vorhandene Wissen zu geben und den Weg zu Texten zu ebnen, die zum grössten Teil einem breiteren Leserkreis immer noch unbekannt sein dürften.» Parallellt med varandra utges alltså sedan 1970-talet i DDR och BRD kritiska utgåvor av Heines samlade verk, *Säkularausgabe* och *Düsseldorfer Ausgabe*, som de benämns. »Die beiden grossen Gesamtausgaben, die von den konkurrierenden Forscherteams in Weimar und Paris sowie in Düsseldorf erarbeitet werden, weichen in Umfang, Aufbau, Textfassung und Apparat z.T. erheblich von einander ab.» Den förra utgåvan är beräknad att omfatta över femtio band, den senare sexton band. Gerhard Höhn utnyttjar för sin handbok Klaus Brieglebs också som Taschenbuch utgivna upplaga av Heines skrifter. I sin koncisa framställning orienterar han sakkunnigt om den moderna Heineforskningen, där han under sitt arbete emellertid har noterat avsevärda »Defizite und Lücken», »die jüngste Heine-Renaissance» till trots.

Ulf Wittrock

Thomas Carlyle 1981. *Papers Given at the International Thomas Carlyle Centenary Symposium*. Edited by Horst W. Drescher. Verlag Peter Lang. Frankfurt am Main 1983.

1980 startade institutionen för anglistik och amerikanistik vid Johannes Gutenberg-Universitet Mainz under ledning av prof. Horst W. Drescher ett Scottish Studies Centre, som nu också börjat publicera ett Newsletter. Ett av detta centrumts tidigaste manifestationer var den konferens om Thomas Carlyle som med ett begränsat antal deltagare arrangerades i aug. 1981. Föreläsningarna har sedan med någon tidsutdräkt publicerats (titel ovan).

Konferensen och publikationen är alls inte enbart att se som påpasslighet i samband med en hundraårsdag (Carlyle dog 1881). Visserligen är det sannolikt att den tvär-

säkre och retoriskt yvige skotten hör till de minst lästa artonhundredrattalsklassikerna i våra dagar utanför akademiska forskarkretsar; men där är intresset på intet sätt avstannat, tvärtom, och till dess vidmakthållande bidrar i inte ringa mån det fortlöpande utgivningsarbetet med den omfattande kritiska utgåvan av Thomas och hans hustru Jane Welsh Carlyles korrespondens (den s.k. Duke-Edinburgh Edition) – Jane Welsh hör med sin intelligens och sin sälta till de alltjämt levande brevskrivarna i engelsk litteratur.

Lika lite är det något konstlat fenomen att ett tyskt universitet deltog i firandet av hundraårsminnet: Carlyle var den förste verkligt inflytelserike introduktören av tysk kultur i Storbritannien, i en tid av starka fördomar mot det teutoniska, som uppfattades som tungt, ogenomträngligt och humorfritt. Carlyles hemland – därmed förstätt både England och Skottland – har honom att tacka för en någorlunda tidig kännedom om bl. a. Schiller och framför allt Goethe, som för honom var den absoluta centralgestalten i europeiskt andligt liv. Som ett resultat härav blev Carlyle också uppskattad nästan över förtjänst i Tyskland, speciellt efter det att hans långa och inte särskilt strikt vetenskapliga verk om Fredrik den store hade utkommit.

Tyvärr hör det ju också till saken att Carlyle, ivrare för ett heroiskt ledarideal (som han såg representerat bl. a. i gestalter som Cromwell och mera närliggande i tiden Bismarck), blev kärt omhändertagen och ofta vinklat tolkad under nazitiden. Det är en smärre men dock nesa som efterkrigstidens lärda Tyskland först nu håller på att hämta sig från.

Stämplantet av Carlyle som profot fascist drivs dess bättre knappast på allvar längre. Skall man spekulera är det troligt att han som många andra skulle ha fallit i farstun för de tidiga Hitlerårens falska sken av sann nationalism och upplyst envælde. Att han skulle ha lånat sitt patos åt bestialiteterna finns ingen anledning att tro på. Det kan vara skäl i att påminna om att Ernst Cassirer, en av de stora flyktingarna från Hitlers Tyskland, tog honom i försvar för sådant (i *The Myth of the State*, 1946); fastän kanske också om att Ernst Bloch ansåg att Carlyle banat väg för Führerkulten.

Nu är det ju så med Carlyle att han varken genre- eller åsiktsmässigt låter sig fångas i en formel. Han var översättare och essayist, populärhistoriker och social väckarklocka, särskilt under nödåren på 1840-talet, och han åstadkom med Sartor Resartus en originell fiktiv självbiografi. Men han hade också – och tyvärr, är man frestad att säga – en lång bana som publicist; tyvärr, därför att han från att ha varit besatt av socialt patos med stark medkänsla för de nödställda och en lika stark och bländande sarkastisk kritik av ansvarslös kyrka, aristokrati och industriägarklass utveckledes i riktning mot överklassdevo- ta och på många sätt reaktionära attityder. Det är omöjligt att se kallt på honom som personlighet och författare: han blir omväxlande föremål för beundran, nedvärdering och äreräddning. Professor K. J. Fielding vid Edinburgh-universitetet – en av utgivarna av korrespondensen – hyllar på basis av brevmaterial från en begränsad period Carlyle för hans vänfasthet, samtidigt som han ger exempel på hans obarmhärtigt klara blick för andras svagheter och fultigheter. (Det allbekanta faktum att hans privatlivs-egoism – i form av arbetsbesatthet och upptagenhet med krämpor – gick hårt ut över hustrun nämns inte här.)